

Az avar hitvilág néhány eleme a Jászapáti-Nagyállás úti temető sírjaiból

MADARAS LÁSZLÓ

A régészeti-történeti kutatások az ásatásokon feltárt leletanyagot, megfigyeléseket a kutatók mind többször kísérlik meg egy-egy egykoron élt nép néprajza rekonstrukciójához felhasználni.¹ Ez a rekonstrukció természetesen sohasem lehet teljes, hiszen a forrásanyag erősen korlátozott, a régész csak azt képes értékelni, amit az idő vasfoga megkímélt. „Adatközlőink megszólaltatása” már csak azért is rendkívüli körültekintést, pontos „kérdésfeltevést” (ásatási megfigyelések) igényel, mert a sírok, a telepek csupán egyszer kutathatók meg, s ezek a kutatások egyúttal pusztulásukat is jelentik. Ami tudásunk végeessége, vagy át nem gondolt feltárásaink miatt megsemmisül, az örökre elvész a kutatás számára.² Éppen ezért nagyon fontos a modern ásatások pontossága.

1 Az első jelentős, iskolát alapító mű László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete című alapvető munkája volt. Ezt a művet az avarkort bemutató nagy László Gyula-kötet követte (Etudes Archeologiques sur l'Histoire de la Société des Avars Bp. 1955.) Ugyancsak László Gyula: Az avarok néprajza címmel több tanulmányt is közlített. I—II. Arc. Ert. 1941. pp. 175—204.; III. Arc. Ert. 1942.; IV. Gerevich Emlékkönyv pp. 16—24.)

László Gyula tanítványai közül ezen az úton legtovább a Kisalföld avarkorának szakavatott kutatója Tomka Péter jutott. „Kis avar néprajz” című írásában (In. Az őshazától a Kárpátokig. Szerk. Szombathy Viktor, Panoráma sorozat Bp. 1985.). Ebben a tápi temető 261. sírja alapján egy 1200 évvel ezelőtt élt „átlag” avar harcost elevenít meg, s ennek ürügyén sok mindent elmond, ami az avarkori élet mindennapjainak része lehetett. A honfoglalás korából Dienes István lélekhitre vonatkozó kutatásait említhetjük példaadó kezdeményezésként. (A honfoglaló magyarok lélekhiedelmei. In: Régészeti barangolások Magyarországon. Szerkesztette: Szombathy Viktor Bp. 1978. pp. 170—233.)

2 Kitűnő példa erre Kőhegyi Mihály érzékletes leírása saját ásatási megfigyeléseiről:

„A 4. sírban erőteljes férfi nyugodott, de nyughelyét iszonyúan feldúlták és kirabolták... Jobb lábszára mellett csúcsával a bokák felé fekdűt lándzsájának vashegye. A sír bal oldalán furcsa, számomra ismeretlen vastárgy körvonalai sejtettek fel, még jóval a csontvázsztint felett... A tapasztalt szakember számára első pillantásra is világos volt, hogy paizsdudort találtunk. Gondosan becsomagoltuk, és hazavittük a zsákmányt. Nekem pedig csak hetek múlva jutott eszembe, hogy egy fontos adat feljegyzését elmulasztottuk: nem néztük meg, milyen magasan volt a paizsdudor hegye a sír fenekétől. Pedig nyilvánvaló, hogy a temetéskor, miután már a sírban fekdűt a halott, paizsát is odatették, méghozzá a sír oldalához támasztva. A lezúduló föld a paizsot nekinyomta az oldalfalnak, Umbóját (köldök, kézvédő) hegyes vége belenyomódott a földbe és a paizs elpusztulása után is így maradt. Ha tehát lemértük volna távolságát a sírfenekétől, akkor megkaptuk volna a paizs — évekig így hittem — átmérőjét. ... egy lényeges adatot örökre „elástunk”. Kőhegyi Mihály: Irániak a Nagyalföldön. In. Régészeti barangolások Magyarországon. Szerkesztette: Szombathy Viktor, Bp. 1978. pp. 90—100.

Ráadásul megfigyeléseink hitelesíthetik a régi, nem szakemberek által elvégzett feltárások eredményeit.³ Dolgozatunkban megkíséreljük két gyermeksír leletei alapján egy avarkori közösség hitvilágának egy-egy elemét megeleveníteni.

Mielőtt azonban erre részleteiben rátérnénk, néhány mondatban meg kell ismerkednünk a temető egészével, hiszen a közösség egészéből alig-ha ragadhatók ki példánk, egy-egy jelenség azokat jellemez, akik a sírokat megásták, a kis halottak végtisztességét megadták).

A lelőhely és fő jellemzői

Temetőnk Jászapáti (Szolnok megye) határában, a Jászapáti Hessel-összekötő 31. sz. műút, Jászivány felé való leágazása, bekötőútja hosszan elnyúló homokháton található. 1982—1988 között 354 sírt tártunk fel (ezek közül négy szarmata — i. sz. II—IV. sz. — volt), s megtaláltuk a temető helyére később rátelepedett Árpád-kori falu nyomait is (gödörház, árkok).

Jelen ismereteink szerint, s ez módosulhat a további feltárások során — ez a közösség valamikor a 670—680-as évek táján telepedhetett meg a területen, nyithatta temetőjét, áshatta meg annak területén az első sírokat. Ma úgy tűnik, hogy valamikor a VIII. század közepe, második harmadának vége táján szűnik meg a temető használata, hiszen a tipológiai elemzések eredményei alapján legfiatalabbnak tartott tárgyak egyelőre hiányoznak a leletek közül.

Egy-egy temető elemzése kapcsán mindig meg kell keresnünk azt a legfontosabb jegyet, amely segítségével el lehet helyezni a közösséget a korszak társadalmában. A Nagyállás úti temető esetében könnyű volt a legmarkánsabb jellemzőt megtalálni, hiszen az első, elnagyolt elemzés is kimutatta a szokatlanul nagyszámú fegyverlelet jelenlétét.

A „szabad” férfiak mellé gyakran helyezik reflexijukat, faragott csontlapokkal díszített tegezüket, nyílveoszókat, a vas nyílcsúcsokkal, kardjaikat, baltáikat, nagy méretű harci késeiket.

Csupán a nagyságrend érzékeltetése miatt említjük meg, hogy Jászapátiin megközelítőleg annyi fegyver került elő, mint Szolnok megye összes avar temetőjében együttvéve. Ez az adat különösen abban szemlé-

³ Egy avar példát említenék. Móra Ferenc az egyik Szeged környéki avar temetőben (Szeged-Fehértó A) megfigyelte és le is fényképezte azt a jelenséget, hogy egyes halottakat megkötözve, vagy bőrbé, textilbe erősen becsavarva helyezték örök nyugalomra. Hasonló jelenséget mi is tapasztaltunk a Jászapáti temetőben több sírban is. Így hitelesült a Móra-féle megfigyelés. Vagy egy középkori példa: Szabó Kálmán a kun leletek első közlője nem régészeti, hanem néprajzi szempontok szerint gyűjtötte és közölte a kiskunsági kun leleteket. Sokáig erős kételkedés vette körül ezt a leletanyagot (ráadásul a II. világháborúban a leletek megsemmisültek), kun eredetüket vitatták. Selmeczi László Karcag környéki ásatai, az előkerült leletek, azután ezt a vitát a tudománytörténet súlyosztójába küldték, Szabó Kálmán pontosan azt közölte, amit talált.

letes, ha hozzátennék, hogy a két nagy jázsági temető majd ezer sírját is figyelembe vettük, s a megyében kb. 60 kisebb-nagyobb temetőrészt ismerünk.⁴

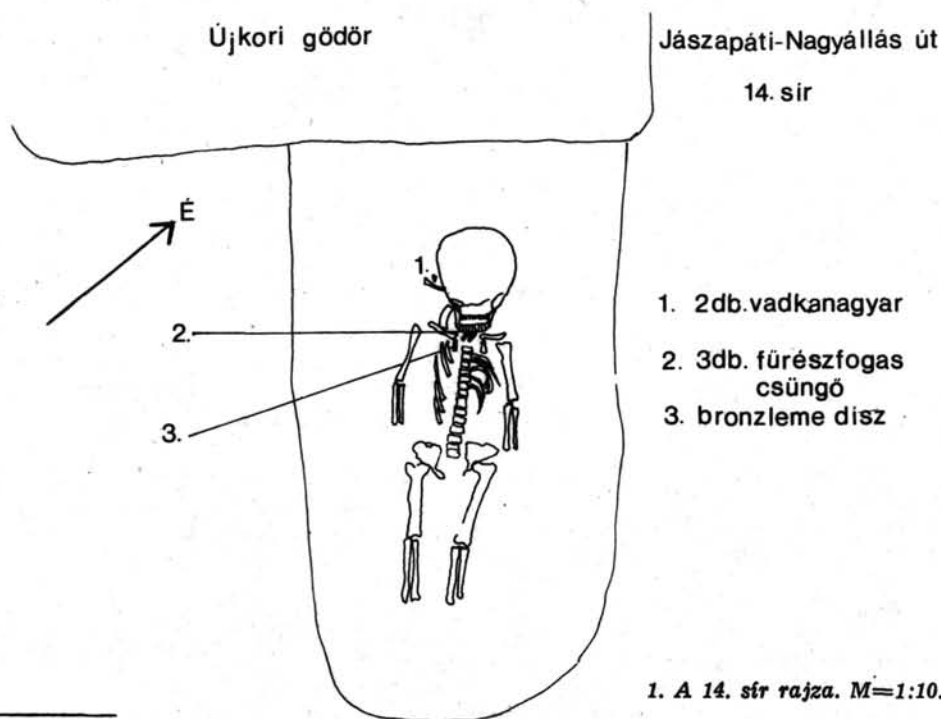
A fegyveres férfiak mellett a nekik rangban megfelelő nők (feleségek) sírjai is megtalálhatók a temetőben. Ezekből kerültek elő az illatszeres üvegcsé, az arany fülbevalók és korongpárok, a gazdag gyöngyösorok, vagy egy pirosra festett orsógomb. Az avarság fegyveres középrétegének temetője ez.⁵ Ebből a környezetből került elő a két gyermek-sír. Az egyikben talán egy kisfiú(?), a másikban bizonyosan kislány nyugodott.

Ásatásunk első napjaiban került elő a 14. sz. sír.

Leírása:

14. sír: (1. rajz és 1. kép)

Háton fekvő, bolygatatlan gyermekváz M: = 26 cm; H: 100 cm, Sz: 57—60, Vh: 67 cm. Tájolás NY—ÉNY 306° A sírgödör É-i végét egy újkori beázás megbolygatta, de ez a bolygatás a vázat nem érte. A koponya egy kicsit „előre bukott”.

4 Madaras László: Előzetes jelentés a Jászapáti—Nagyállás úti avar temetőről. Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. Kiadás alatt.

5 További adatok találhatóak: Garam Eva: Das Avarzeitliche Gräberfeld von Kisköre. p. 89.

Leletek

Kettő vadkanagyar — a koponya alatt hegyével a koponya alá mutatva, egymás mellett. Három **fűrészfogas csüngő** — a nyakban az állkapocs alatt. Kis **bronzlemez töredéke** — a lapockán, a bordacsontok tövében.

Ez a látszólag egyszerű, semmitmondó együttes a vadkanagyar és a fűrészlapos csüngők — egy nagyon archaikus gondolatvilág sírban is megfigyelhető „anyagiasodott” relikviája, s ráadásul érdekes történeti kérdéseket is felvet.

Euráziában a steppén évezredekken keresztül kultusza volt a jó és rossz szellemeknek. A jó szellem segíti az embereket, a rosszak ellen viszont védekezni kell. Ilyen bajelhárító — védő funkciója volt ezeknek a kis fűrészfogas csüngőknek. A kis csontocskák és csüngők az eredetileg állat alakú szellembereket jelképezték. Ezek védték meg a kis halott lelkét életében és halálában — hiszen a túlvilágon tovább élt — a rontás ellen, s adtak erőt neki.⁶

Ilyen védő, bajelhárító szereppel hasonló tárgyak a honfoglaló magyaroknál, a dunai és volgai bolgároknál és a szaltovói műveltség népeinél egyaránt megtalálhatók.

Ez viszont felveti azt a kérdést, vajon mi módon kötődnek ezek a népek egymáshoz? Arról nyilvánvalóan szó sem lehet, hogy ezek a népek egymás rokonai. Viszont közös az a földrajzi környezet, az a gazdasági, társadalmi fejlettségi szint, mely ezekre a népekre jellemző. Talán ezek a közös vonások azok, melyek megőrizték egy nagyon mélyen gyökerező, valószínűleg egy fejlettebb vallási rendszerben már csak csökevényeiben jelenlévő ősi kultuszjeleket. Miként azt Dienes István megállapította a honfoglaló magyarok esetében, elsősorban „a hagyományokat jobban őrző, gyöngébb asszony nép keresett a maga és védtelennek tekintett gyermekei számára pártfogást a szellemeknél, sajátos feladatot tulajdonítva egy-egy szellemlénynek, amint azt az egy sírban talált többféle állatcsontocskára bizonyítja.”⁷

Ezt a több mint másfél évtizede leírt gondolatot, megállapítást alátámasztani látszik a Jászapáti 14. sír, amely szintén gyermek sír volt, s benne többféle szellem jelképe lehet a vadkanagyar és fűrészfogas csüngők.

Méginkább így van ez a Szob-Kiserdő 60. sírjában, ahol a nyakban hordott gyöngysoron a vadkanagyar, a rontást elhárító vaseszköz (cspesz) mellett egy új jelkép, egy új védőerő a keresztség, jelképe a kereszt is megjelenik. A temető pogány voltához kétség nem férhet.⁸

6 Dienes István: A honfoglaló magyarok. p. 53.

Fodor István: Verecke híres útján... p. 258.

7 Dienes István: A honfoglaló magyarok p. 53.

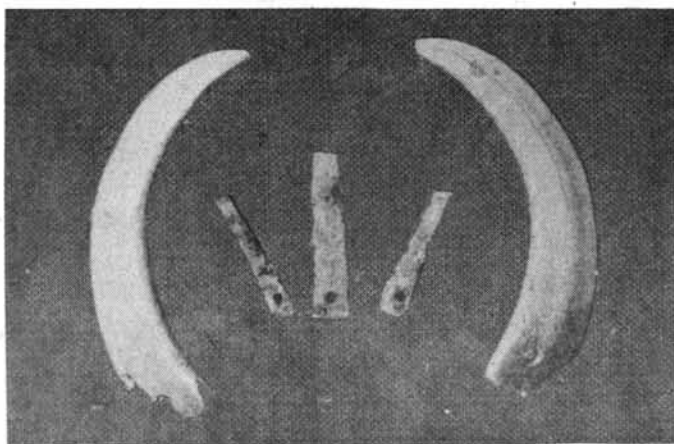
8 Bakay Kornél: Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén pp. 29—33. és 138—140. Megjegyezzük, hogy ugyanennek a temetőnek 73. sírjában megvannak a fűrészfogas csüngők is. p. 44. és a XXV. t. A két sír egymáshoz való viszonyára jól rávilágít, hogy a 73. sír egy szem gyöngyének pontos analógiája megvan a 60. sírban.

Ugyanakkor az, hogy az azonos leletek egymástól több évszázadra keltezhető sírokból származnak, hiszen a Jászapáti sír a VII. sz. végére vagy VIII. sz. elejére keltezhető, s a honfoglaló magyar sírok és azok keleti párhuzamai a IX—X. századra, figyelmeztet bennünket arra, hogy milyen szívósan élnek tovább ezek az ősi hitvilági elemek, s más szokásoknál is hasonló lehetőségekkel kell számolnunk.

1988 nyarán egy újabb gyermeksírt tártunk fel.

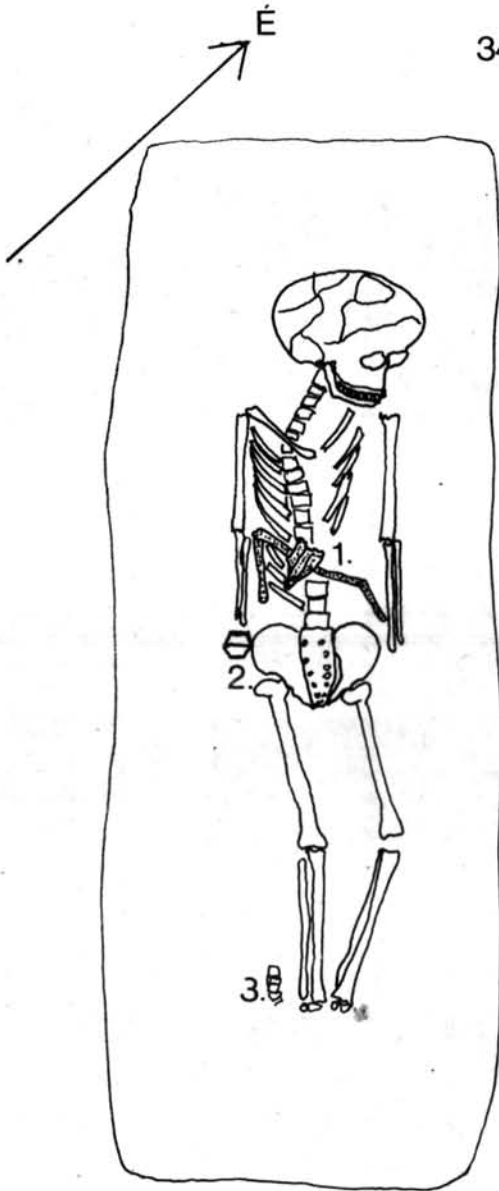

2. A 14. sír fotója és az előkerült leletek

Jászapáti-Nagyállás út

342. sír

1. Kakas koponya és lábcsonatok
2. orsógomb
3. állatcsontok

3. A 342. sír rajza. M=1:10.

342. sír leírása

Háton fekvő, bolygatatlan gyermek (kislány?) váza. M: 11 cm, H: 140, Sz: 47—52 cm. A váz hossza 98 cm. Tájolás: NY—ÉNY 309°

A lábak kissé felhúzva voltak, a koponya sírgödör bal falára (K-i oldal) néz.

Leletek:

Bikónikus *orsógomb* — a jobb alkarcsont alsó végénél a medencecsont külső szélénél. Egy „kakas” *koponya* és *láb csontjai* — a gerincoszlop alsó harmadában a gerincsigolyán van a koponya, a bordában a lábcsonatok anatómiai rendben. *Állatcsontok* — a jobb alsó lábszárcsontok alsó végénél, azok külső oldalán. A nem különösebben gazdag mellékletkörnyezetből előkerült sír szinte semmivel sem hívta volna fel magára a figyelmet, ha a kakas váz nem lett volna a sírban. Temetőnkben gyakran találunk a vázak mellett állatcsontokat, Elsősorban birka és szarvasmarha vázrészek kerülnek elő, néha sertés, illetve szárnyas (csirke) csontok.

Így van ez ennél a sírnál is, hiszen — ma még pontosan meg nem határozható — állatcsontok kerültek elő a lábnál. Ez az állatcsont melléklet a túlvilági útra adott étel, hiszen a halott lelkének egy utat kellett bejárni, míg a túlvilágra ér, s szüksége van erre, miképpen itálra is, amint ezt a sírokból előkerült edények is bizonyítják. Ugyanakkor a több száz sír állatcsontja (ételmelléklet) között egyetlen egy esetben sem találunk koponyát.

Itt valami másról van szó.

Az emberiség történetének egyik legősibb hiedelemrendszere kapcsolódik a kakashoz.

Mint ezt Ujvári Zoltán átfogó tanulmányában megállapította: „... a mitológiai kutatás már régen megállapította, hogy a kakas egyrészt az ördög kíséretében áll, rossz szellemet képvisel, ugyanakkor a kakas számára megszűnik minden „bű és varázs és a rossz szellem, az ördög elmenekül”.⁹

A gonoszúzás kakasáldozattal való végzésére több modern adat is idézhető.¹⁰

Úgy véljük, hogy a Kárpát-medencében a VIII. században az avarság körében is ismert lehetett a gonosz szellemek kakassal való elfűzése. Valószínű, hogy a szülők védő-óvó megfontolásból helyezték el a kakast a sírban.

Hogy valamiféle szertartás előzhette meg, ezt egy ici-pici adat valószínűsíti.

⁹ Ujváry Zoltán: Az átadás, átvétel és funkció kérdései egy népszokásban. Műveltség és Hagyomány III. p. 34.

¹⁰ Ujváry Zoltán: i. m. p. 36.

4. A 342. sír fotója a „kakas” vázával és a mellékletekkel.

A koponya és a lábsontok mellett ugyanis egyéb vázcsontok (pl.: gerinccsigolyák, bordák, hátcsont, mellcsont stb.) nem kerültek elő. Nem tartjuk kizártnak, lehetőségként felvetjük, hogy a megnyúzott kakas került a sírba, s a tollas bőrben csak a koponyát és a lábszárcsontokat hagyták benne. A lábsontok anatómiai rendje is alátámasztani látszik ezt az elképzelést.

Az avarkor kakaskultuszának meglétét nem csupán temetőnk egyetlen sírja bizonyítja.

A legnagyobb számban kakasvázak a sopronkőhidai temető sírjaiból ismertek.¹¹ A kakas sírba helyezésével, annak gondolati háttérével Szabó János Győző is foglalkozik a felvidéki temetők kapcsán.¹²

Mindezen adatok a kakaskultusz jelenlétét bizonyítják az avarság hiedelemvilágában.

A sírok az avarkor hitvilága egy ősi rétegének meglétéhez szolgáltatnak adatokat.

A két, látszólag jelentéktelen, mellékletekben szegény gyermeksír így válik elsődleges forrássá, s teszi lehetővé egy régen letűnt nép hiedelmi elemeinek rekonstruálását, beillesztését egy eurázsiai környezetbe.

11 Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. *Fontes Arch. Hung.* Bp. 1973. Az 50., 54. 59. 91. sírok a legjobb párhuzamok.

12 Szabó János Győző: A Mátra-vidéki avarkori temetők állatcsont leleteinek néhány tanulsága. *SzMMÉ.* 1981. pp. 65—70.

